

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-03-06

UDK 904:711.61(497.4Celje)

CELEJSKI FORUM IN NJEGOV OKRAS

Irena LAZAR

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: irena.lazar@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Forum rimske Celeje je bil dolga leta predmet različnih teorij in hipotez. Njegova lega je bila skozi več stoletij nedoločljiva. Pregled starejših najdb in nove raziskave v zadnjih letih pa so pokazali, da je bil center rimske Celeje postavljen v jugozahodnem delu mesta, ki je bil urejen po italškem vzoru z značilno rimsko urbanistično zasnovo in forumskim prostorom kot najpomembnejšim svetiščnim in civilnim centrom rimskega mesta. Številni arhitekturni členi, reliefi in ostanki polne plastike, ki so verjetno krasili forumski kompleks kot del njegovega javnega (area publica) ali sakralnega prostora (area sacra), pričajo o zunanjem videzu celejskega foruma.

Ključne besede: Celeia, forum, kapitolij, imperialni kult, reliefni okras, plastika, religija

IL FORO DELLA CELEIA ROMANA E I SUOI ORNAMENTI

SINTESI

Il foro della Celeia Romana è stato a lungo il tema principale di varie ipotesi e teorie. La sua posizione geografica è stata per centinaia di anni incollocabile. L'approfondimento di reperti archeologici e nuovi ritrovamenti negli ultimi anni hanno svelato che il centro di Celeia fu situato a sudest della città. Questo fu sistemato secondo il modello Italico quindi con una tipica concezione urbanistica e con un'impostazione del foro come tempio e luogo centrale della città. Sia l'area publica del foro che quella sacra furono probabilmente decorate con innumerevoli elementi architettonici, rilievi e sculture.

Parole chiave: Celeia, foro, capitello, culto imperiale, rilievo ornamentale, plastika, religione

Mesto Celje, ki se je nekoč imenovalo Celeia, kakor sem našel napisano na starih kamnih, leži v ravnini... V njem najdeš razne s starimi črkami napisane kamne in mnogo reliefov ter fino klesanih kipov; tu je bil nekoč rimski municipij: meščani mu pravijo tudi "mala Troja".

S temi besedami je kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino proti koncu 15. stoletja opisal Celje v svojih popotnih dnevnikih (Vale, 1983, 260; Santonino, 1991, 88). Bogata arheološka zapuščina, ki jo omenja v svojih zapisih, je bila takrat nedvomno vidna in ohranjena v precej večji meri kot danes, saj je naredila na izobraženega humanista močan vtis. Tudi meščani so za najlepše antične spomenike znali poskrbeti in so mnoge že vzdali v pročelja hiš in cerkva.

Pri vsaki večji gradnji v mestu, ki je raslo in se razvijalo na rimskih temeljih oziroma ostankih, so seveda naleteli na številne arheološke ostaline; mozaike, reliefe, napise in ostanke arhitekture. O tem govorijo poročila v kronikah, časopisih in strokovnih revijah, še posebej obsežna in izčrpna pa so od 19. stoletja dalje, ko je v mestu delovalo Muzejsko društvo, in od leta 1882 dalje tudi Mestni muzej (Kolšek, 1982, 3).

Celeja (*Municipium Claudium Celeia*), ki je zrasla iz keltskega emporija in jo Plinij Starejši (3. 146) omenja kot nekdanji *oppidum* (Kéleia), je dobila mestne pravice od cesarja Klavdija ob osnovanju province Norik (Šašel Kos 1997, 21–42; Lazar 2002, 71–101); v času največjega razcveta je obsegala območje med današnjo železniško postajo in Knežjim dvorom na zahodu ter spodnjo teraso Miklavškega hriba in Kidričevo ulico na severu. Po ocenah je takrat štela najmanj 10.000 prebivalcev in njena grobišča, ki so ležala ob vseh štirih mestnih vpadnicah, so se razprostirala tudi več kilometrov daleč.

V teku 19. stoletja je še posebej hitro rasel in se razvijal zahodni del mesta Celje, na širšem območju pred gradom in Marijino cerkvijo, kjer se je nekdanj vseh svoji lepoti bohotil srednjeveški dvor Celjskih (danes Knežji dvor, prej znan kot Spodnji grad). Nove stavbe so zamejevale in obkrožale prazen prostor današnje Prešernove ulice in Trga Celjskih knezov. To območje, ki ga danes poznamo kot mesto celejskega foruma, je bilo že od 16. stoletja znano po bogatih arheoloških najdbah, na primer mozaikih, ki so jih najditelji kot dragoceno darilo ponudili takratnemu plemstvu, med drugim nadvojvodi Karlu II. (1572) in cesarju Karlu VI. (1711–1749) (Orožen, 1854, 130; 1971, 38). Zanimivo je, da se je osrednja površina antičnega foruma ohranila pretežno nepozidana skozi več stoletij intenzivne gradbene dejavnosti v centru Celja – vse do danes.

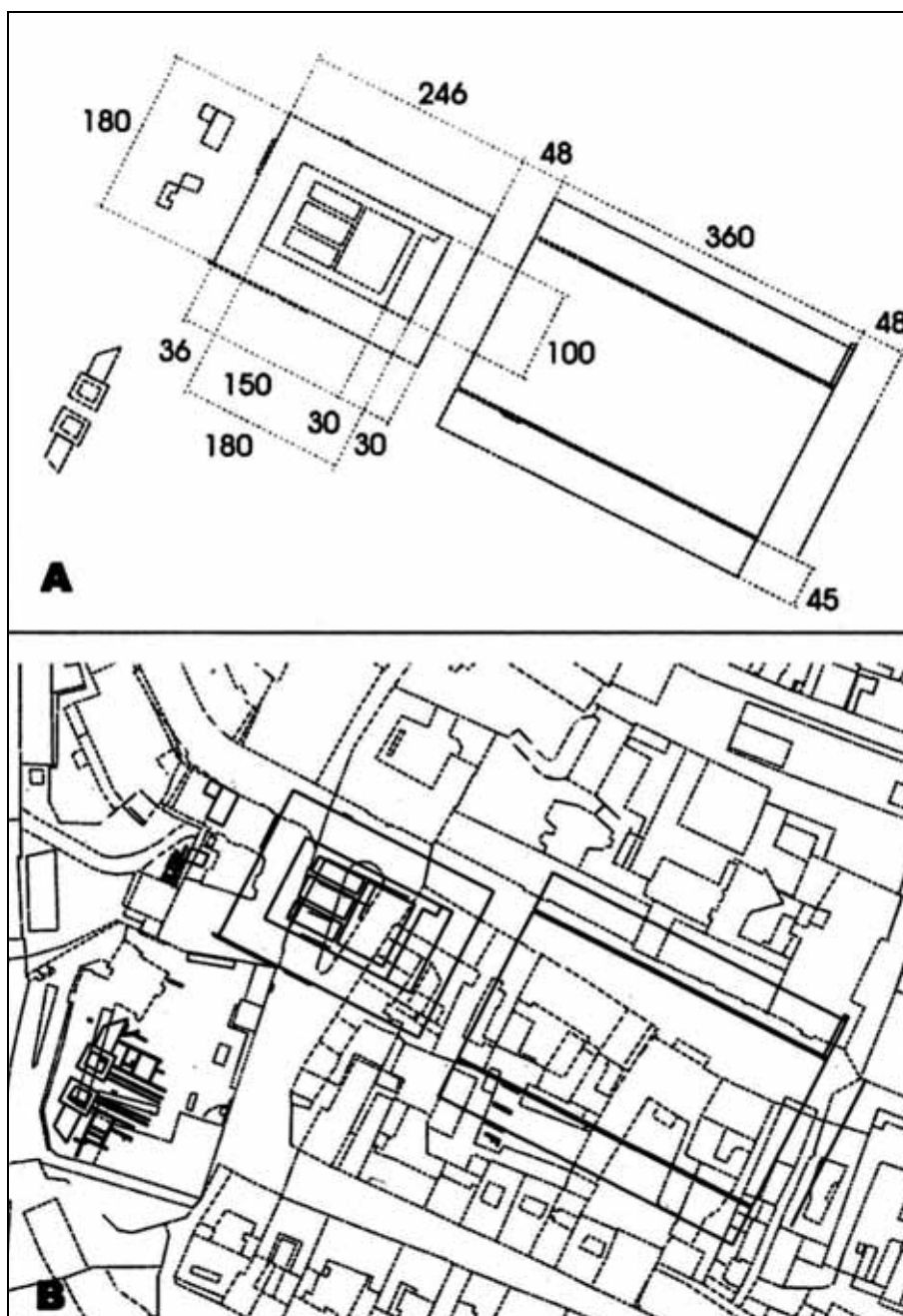
Zaenkrat le deloma raziskani forum rimske Celeje je bil dolga leta predmet različnih teorij in hipotez (Lazar, 2003, 469). Njegova lega je bila skozi več stoletij vprašljiva in nedoločljiva. Sredi 19. stoletja (1853, 1854, 1859, 1863) so ob Stanetovi ulici odkrili več deset po-

svetelnih oltarjev prokuratorskih in konzularnih beneficiarjev (Schön, 1894; Dise, 1996, 286). Ob odkritju tega velikega števila votivnih ar se je kmalu uveljavilo mnenje, da je celejski forum ležal prav tam, na severovzhodnem delu rimskega mesta. Seveda samo posvetilni oltarji niso bili dovolj za opredelitev položaja foruma v rimskem mestu, saj razen teh spomenikov drugih dokazov za njegovo lego v tem delu Celeje ni bilo. Nekateri so celo menili, da forum ni bil ves čas na istem mestu in se je njegova lega v teku razvoja mesta spreminjala.

Pregled starejših najdb in podatkov, objavljenih poročil iz 18. in 19. stoletja ter arheološke raziskave v zadnjih desetletjih pa so pokazali, da je bil center rimske Celeje v jugozahodnem delu mesta, na predelu današnjega Trga Celjskih knezov in Prešernove ulice (Lazar, 2002, 85). V tem delu mesta so ostanki arhitekture pokazali značilno rimsko urbanistično zasnovano z večjimi kompleksi – insulami, atrijskimi hišami italškega tipa in razkošno notranjo opremo z mozaiki in freskami po italškem vzoru (Lazar, 2008, 54). V tako jasno določen in skrbno načrtovan urbanistični koncept pa je sodil tudi forumski prostor kot najpomembnejši sakralni in civilni center rimskega mesta.

Ob obnovi Marijine cerkve (nekdanj minoritske) so že v 18. stoletju naleteli na ostanke arhitekturnih elementov večjih dimenzij, ki so jih vzdali v poslopje. Ob gradnji banke na vogalu Prešernove in Savinove ulice (1980) so v profilu izkopa zasledili dele tlaka iz debelih marmornih plošč, ki jih lahko opredelimo kot hodno površino foruma. Plošče, velikosti 60 x 35 x 7 cm, so bile odkrite tudi pri nedavnih zaščitnih izkopavanjih na južnem robu foruma, vendar žal ne v prvotni legi (Tomažič, 2006, 23). Na skrajnem zahodnem delu, na nekdanjem *Burgplatzu* (danes Trg Celjskih knezov), so bili odkriti tudi ostanki monumentalne arhitekture (Orožen, 1854, 199; Lazar, 1997, 159; kopijo načrta iz leta 1844 hrani PMC). Na položaj foruma posredno kažejo tudi trije rimski miljniki, najdeni *in situ* na Mariborski cesti leta 2000 ob severni celejanski vpadnici. Miljnik Marka Avrelija in Lukija Vera, postavljen konec leta 161, ter miljnika severske dinastije, postavljena leta 214 in 218, imajo enotno oznako oddaljenosti ene rimske milje od centra mesta (Lovenjak, 2004, 206–207). Vemo, da se je razdalja med mesti navadno merila s foruma; razdalja med Prešernovo ulico in najdiščem miljnikov znaša natančno eno miljo (1481 m).

Dokončno so bile vse te domneve in zaključki o položaju foruma (Lazar, 2002, 85; 2003, 469) potrjeni tudi z georadarskimi meritvami in zaščitnim sondiranjem ZVKDS OE Celje ob prenovi Trga Celjskih knezov leta 2002 (Krempuš et al., 2005, 210). Meritve so pokazale, da je odprt forumski prostor meril 180 x 360 korakov (približno 53 x 106 m), s severa in juga je bil verjetno obdan s portiki, svetišče kapitolinske triade z osrednjim prostorom (verjetno deljenim v tri cele) je

Sl. 1: Tloris celejskega foruma (po: Krempuš et al., 2005).

Fig. 1: Ground plan of the Celeia forum (after: Krempuš et al., 2005).

ležalo na zahodu (sl. 1); velikost podija, na katerem je stalo svetišče, je znašala najmanj 180 x 100 korakov (Krempuš et al., 2005, 210–211). Njegova prvotna višina je znašala 12 korakov in do vrha je verjetno vodilo, sodeč po Vitruvijevih priporočilih in merah, 15 stopnic; zaščitna izkopavanja so odkrila še 3 m od originalnih 3,5 m višine podija. Forumski prostor je na jugu omejevala glavna vpadnica (*decumanus*) v smeri vzhod-za-

hod, na vzhodu pa glavna cesta (*cardo*) v smeri sever-jug, ki so jo krasili portiki (Lazar, 2002, 78, fig. 9; Krempuš et al., 2005, 212).

Center Celeje je tako umeščen v tloris nekdanjega mesta neposredno ob osi križanja dveh glavnih mestnih komunikacijskih žil. Da bi izvedeli več o njegovem videzu in arhitekturni opremljenosti, pa se moramo posvetiti ponovnemu preučevanju najdb, ki so bile v obdobju skoraj

petsto let odkrite na njegovem območju bodisi naključno ali ob izkopavanjih. Med njimi so arhitekturni členi, reliefi in ostanki polne plastike, za katere lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da so krasili forumski kompleks kot del njegovega javnega (*area publica*) ali sakralnega prostora (*area sacra*).

V obzidju, ki ga je mesto dobilo šele v nemirnem času pozne antike in je bilo v več deset metrov dolgi liniji odkrito na dvorišču Knežjega dvora (Lazar, 2002, 91, sl. 28), so bili vzdani ostanki številnih reliefov, napisov in deli oble plastike, ki so že v teku izkopavanj v letih 1992–1996 vzbudili veliko pozornost (Kolšek, 1996, 67; Vogrin, 1998, 93). Dva kipa v oklepu, ki sta bila obklesana v torzo, da sta kot spoliji lahko zapolnila gmoto poznoantičnega obzidja Celeje, sta verjetno krasila forum v času največjega razcveta mesta v 1. in 2.

Sl. 2: Torzo cesarskega kipa, ki je bil vzdan v zahodni stranici poznorimskega obzidja Celeje (foto: T. Lauko).
Fig. 2: Torso of an imperial statue immured in the western side of the Late Antique city wall of Celeia (photo: T. Lauko).

stoletju. Kvaliteta izdelave in obdelave predvsem drugega torza daje slutiti, da je verjetno res šlo za kip cesarja, ki so se mu meščani Celeje poklonili s tem, da so mu postavili kip na najbolj častnem mestu – na forumu (sl. 2). Glede na motiviko in izvedbo okrasa na oklepu je kip hipotetično datiran v Hadrijanov čas, ko so bili cesarski kipi v tej izvedbi še posebej priljubljeni (Vogrin, 1998, 95).

Med javne spomenike mesta in njegovega središča je nedvomno sodila tudi monumentalna bronasta plastika. Iz Celja poznamo med starejšim muzejskim gradivom tudi del bronastega kopita konja (PMC R 253, vel. 9,3 x 12,2 cm; Košek, 1990, 12, sl. 31). Odlomek je bil najden na 'trgu pred vojašnico', torej na dvorišču Knežjega dvora, že v 19. stoletju. Gre za del monumentalnega bronastega konjeniškega spomenika (sl. 3) v naravni velikosti. Takoj se nam vsili primerjava s kipom cesarja Marka Avrelija na rimskem Kapitolu (Sommella, Tittoni Monti, 1996, 29, 35), ne smemo pa pozabiti tudi na ostanke bronastega konja s Trojan (Ložar, 1940, 353; Bitenc, Knific, 2001, 11, kat. št. 3), kar pomeni, da lahko iščemo primerjave v neposredni bližini in da tovrstna plastika tudi na tem prostoru ni bila izjema. Bronasta skulptura, ki je bila v taki izvedbi priljubljena še posebej od druge polovice 2. stoletja dalje (Schober, 1953, 136), je skoraj gotovo krasila prav celejski forum. Koga je kip predstavljal, kdo ga je postavil in ob kateri priložnosti, pa bo verjetno ostalo nepojasnjeno.

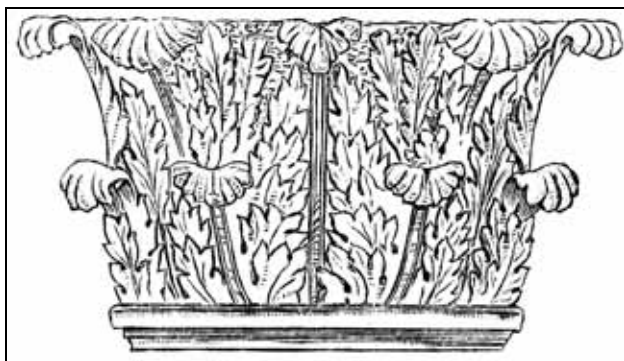

Sl. 3: Bronasto kopito konja (foto: T. Lauko).
Fig. 3: Bronze horse hoof (photo: T. Lauko).

Sl. 4: Reliefi Jupitra Amona, Meduze in Aheloja (foto: T. Lauko, fototeka PM Celje).

Fig. 4: Reliefs of Jupiter Amon, Medus and Acheloos (photo: T. Lauko, photo archive of the Regional Museum Celje).

Sl. 5: Risba kapitela (po: Riedl, 1900).

Fig. 5: Drawing of a capital (after: Riedl, 1900).

K okrasju foruma, njegovih stavb in portikov so sodili tudi številni reliefi s podobami božanstev in drugih bajeslovnih bitij, ki so na svoj način odražali simboliko in sporočila cesarskega kulta (Zanker, 1990, 167). Celjski lapidarij hrani reliefe z upodobitvami Jupitra Amona, Meduze in Aheloja (Lazar, 2003, 469; Casari, 2004, 132), ki po velikosti, izdelavi in kvaliteti kažejo, da so bili del iste arhitekture (sl. 4). Vsi so bili odkriti v neposredni bližini foruma, na območju Knežjega dvora ali vzdani v tako imenovanih 'vratih z antikami'. Številni forumi rimskega imperija se ponašajo z enako figuralno motiviko s podobami Jupitra Amona in Meduze. Omenimo naj na primer Avgustov forum v Rimu, Viennes, Avenches, Akvilejo, Zadar (Casari, 2004, 107). Kaže, da so tudi pri gradnji foruma v Celeji upoštevali zelo soroden ikonografski program, kot je poznan iz velikih mest zahodnega dela imperija in številnih severnojadranskih mest. Okrasi s protomami Jupitra Amona so del imperialne propagande in simbolizirajo moč rimskega vladarja in cesarstva. Tovrstni elementi niso bili nikoli postavljeni v notranjost zaprtega prostora, ampak

so bili vedno vključeni na zunanji strani arhitekture ter vidni navzven v skladu s svojo funkcijo in simboliko sporočila imperialnega kulta.

Raziskave in zadnja izkopavanja so pokazala, da gre za arhitekturne elemente, ki bi lahko krasili prednjo stran portika; lep primer za to najdemo v Akvileji, kjer so reliefi z enako motiviko krasili stebrišči na vzhodni in zahodni strani foruma; prva faza portika na zahodni strani je datirana v sredino 1. stoletja (Casari, 2004, 50, 66). Arhitekturne značilnosti in način vezave blokov iz Celja pa kažejo, da so verjetno sestavljali del ograje na vrhu zidu, ki je omejeval svetiščni prostor foruma od civilnega, kot je na primer poznano iz rekonstrukcije zadarskega foruma. V ta kontekst bi sodili kot dopolnilo tudi arhitekturni deli z reliefnim okrasom bukranijev med girlandami (Lazar, 2003, 471, fig. 6, 7), ki so bili prav tako odkriti pri izkopavanjih na dvorišču Knežjega dvora.

V dekorativni repertorij okrasa celejskega foruma pa sodijo tudi reliefi z glavo Aheloja, saj dva ohranjena bloka po dimenzijah ustrezata že opisanim blokom z reliefi Jupitra Amona in Meduze, tretji pa je manjši. Večja bloka, eden odkrit pri Knežjem dvoru, drugi je bil vzdan v vratih z antikami, predstavljata vodno božanstvo z dvema različnima izrazoma na obrazu – na enem je njegov izraz prijazen, drugi kaže poteze jeze (Lazar, 2003, 472, fig. 9, 10). Relievi Aheloja so prisotni še v nekaterih mestih na spomenikih javnega značaja, kot so na primer *Emona*, *Pola*, *Aenona* in *Asseria* (Verzár Bass, 2001, 446–447). Točen položaj tega okrasja na forumih je nekoliko nejasen, najbolj verjetno je, da gre za okras na vratih ali lokih.

Prav tako je deloma nepojasnjen pomen te simbole, ki je še vedno predmet razprav in diskusij. Nekateri avtorji še vedno povezujejo Aheloja z nevarnostjo naraslih in poplavnih voda (Mussini, 1998, 264–268), drugi pa se bolj nagibajo k razlagam, vezanim na etnično-teritorialno simboliko Tavriskov, Japodov in Liburnov (Verzár Bass, 2001, 453–455). Eno od razlag pa

Sl. 6: Venčni zidci (foto: Lenz; fototeka PM Celje)

Fig. 6: Entablatures (photo: Lenz; photo archive of the Regional Museum Celje).

ponuja tudi P. Casari (2004, 138–139), ki meni, da smemo povezavo podob Aheloja, Jupitra Amona in Meduze videti tudi v dionizijskem kontekstu, ki je splošno razširjen v dekorativni simboliki forumov severnega Jadrana. Aheloj naj bi bil namreč blizu Dionizu oziroma naj bi slednji predstavljal Aheloja v bolj vzvišenem oziroma širšem smislu.

Zahodni del foruma Celeje je bil, kot rečeno, namenjen svetiščnemu prostoru (*area sacra*). Tu je stalo tudi osrednje mestno svetišče – verjetno hram kapitolske triade oziroma kapitolij, posvečen najvišjim trem rimskim božanstvom, Jupitru, Junoni in Minervi, zavetnikom celovitosti mesta. Iz objav prvega celjskega muzejskega kustosa E. Riedla lahko razberemo, da so se mestni inženirji in gradbeniki ob gradnji v tem predelu mesta ves čas spopadali z ostanki kompaktne gmote zidovja oziroma rimskega betona, ki mu nikoli niso bili povsem kos.

Zaradi mogočnih ruševinskih ostankov se je trga in prostora, kjer danes stoji stavba Mestne občine Celje (nekdanji Narodni dom), prišlo ime Nasutina ali Na ruševinah (*Shüttplatz, Auf der Schütt*; Riedl, 1900, 33). Na mestnem načrtu iz leta 1827 je trg poimenovan *Burgplatz*, mestni inženir Byloff pa ga je na svojem načrtu iz leta 1832 označil kot *Schüttplatz*, kar vidimo tudi na mlajši kopiji iz leta 1850, ki jo je objavil I. Stopar (1980, 177; 183; original načrta v PM Celje – G/XI-116).

Friderik Byloff je bil v dvajsetih letih 19. stoletja okrožni inženir v Celju. Ob svojem delu je sistematično proučeval in beležil rimske ostaline v mestu. Pri gradnji nove mestne kanalizacije je odkril odlično ohranjeno mrežo nekdanjih rimskih kanalov in njihov potek vrisal v svoj mestni načrt iz leta 1832. Vanj je vnesel tudi podatke o številnih posamičnih arheoloških najdbah (novci, mozaiki). Na ruševinah (*Schüttplatz*), današnjem Trgu Celjskih knezov, je med drugim označil prostor, kjer sta bila najdena rimski steber (cc) in kapitel (dd). Premer stebra je meril celih 100 cm, velikost podnožja je znašala 130 cm. Odlično ohranjen kos monumentalnega marmornega stebra so žal izkoristili kot uporaben gradbeni material in iz njega izklesali osem stebrov premera 28 cm in višine 200 cm. Novo izklesane stebre so uporabili pri prezidavi nekdanjega plemiškega dvorca v magistrat, v neposredni bližini na Prešernovem trgu (Riedl, 1900, 33). Stebri še danes nosijo balkon na pročelju nekdanje Mestne hiše, danes Muzej novejšje zgodovine Celje. Odlično ohranjen korintski kapitel, ki je krasil ovršje stebra, je žal znan samo z risbe (sl. 5). Steber izjemnih dimenzij je bil brez dvoma del osrednjega forumskega svetišča in je krasil verjetno stebriščno preddverje templja.

Leta 1844 so se lotili tudi tlakovanja trga na predelu, kjer danes stoji celjska občinska stavba, in pri njegovem urejanju in ravnanju so naleteli na ostanke močnega rimskega zidovja in poslopja, ki je bilo s hodnikom de-

ljeno v dva dela. O najdbah je poročal že Ignac Orožen v *Celski kroniki* (1854, 199), izdelan pa je bil tudi načrt in tloris odkrite arhitekture; original žal ni ohranjen, kopijo pa hrani Pokrajinski muzej Celje. Monumentalno poslopje je bilo izkopano 49,3 m v dolžino, glede na tloris so na njegovem zahodnem delu verjetno ležali trije prostori, dolgi 16,75 m; srednji je bil širok 7,6 m, oba stranska pa 5,4 m (Krempuš et al. 2005, sl. 8, 210). Georadarske meritve so potrdile, da se je osrednji prostor zaključeval v obliki niše, morda pa celo vsi trije, o čemer sta poročala že Orožen in Riedl.

Pri izkopavanjih ob gradnji Narodnega doma leta 1898 (Riedl, 1900; Lazar, 1997, 159) so v gradbeni jami naleteli tudi na ostanke površno grajenega opečnatga zidu in nizkih obokov. Nanje je bila položena linija opečnatih plošč, na katere so bili položeni marmorni venčni zidci, ostanki monumentalne rimske stavbe (sl. 6). Dolžina posameznih členov, danes shranjenih v lapidariju *sub divo* Pokrajinskega muzeja Celje, znaša med 70 in 142 cm, skupna dolžina vseh členov pa znaša 13,4 m. Reliefni okras teh marmornih delov sestavljajo rozete, stiliziran akant in drugi rastlinski elementi. Njihova oblika in okras ustrezata arhitekturnim členom, odkritim na forumu v Akvileji (Casari, 2004, tav. 32), in jih zato lahko opredelimo kot del svetišča ali stebrišča ob svetišču, saj so bili najdeni neposredno nad njegovimi temelji.

Ostanki monumentalne plastike, deli kipov v nadnaravni velikosti, ki je krasila svetišče, pa so bili odkriti že v 18. stoletju v neposredni bližini oziroma nad ostanki svetišča. Deli roke, kolena, stegna in kodrasta glava iz belega marmorja so pripadali različnim plastikam, vendar glede na dimenzije do dva- in večkrat večjim od naravne velikosti. Stegno se žal ni ohranilo in je danes izgubljeno; v muzejskem vodniku iz leta 1927 (Orožen, 1927, 14) so opisani še vsi omenjeni deli skulptur, kar pomeni, da je stegno najverjetneje pogrešano od druge vojne dalje, ko je bil muzej poškodovan v bombardiranju.

Koleno oziroma spodnji del noge in roka glede na način obdelave površine kažeta, da nista pripadala istemu kipu (sl. 7a). Površina kolena in goleni sta precej grobo obdelana, glede na obliko in položaj pa je mogoče sklepati, da gre verjetno za desno nogo (?) kipa v sedeči pozi. Ker govorimo o osrednjem mestnem svetišču, lahko domnevamo, da je bil to kip Jupitra (?), ki je navadno upodobljen sedeč na prestolu. Najvišje rimsko božanstvo je bilo kot kapitolski Jupiter predstavljeno sede, s sceptra v dvignjeni levi roki, oblačilo mu deloma visi preko levega ramena, v glavnem pa pokriva spodnji del telesa; desna roka počiva v naročju s svežnjem strel (?) v roki. Kot primerjavo lahko omenimo Jupitrove kipe iz svetiščnega območja na Pfaffenbergu pri Karnuntu (Carnuntum – Petronell, Avstrija), kjer so bili odkriti ostanki desetih sedečih skulptur (Kremer 2003, 397, Abb. 2, 3, 7). Glede na glavno tipologijo teh

podobitev obstaja kar nekaj lokalnih variant, znanih predvsem iz provinc. Leva noga lahko včasih tudi gleda izpod oblačila, odlomki ene od skulptur iz Pfaffenberga pa kažejo, da lahko v nekaterih lokalnih izvedbah plašč pokriva le boke in stegna kipa (Kremer 2003, 401, Abb. 5). Sohe v Karnuntu so visoke med približno 1 m in 160 cm in so izdelane pretežno iz lokalnega apnenca. Višina spodnjega dela noge iz Celja znaša 110 cm in glede na proporce predstavlja približno tretjino celotnega kipa v sedeči pozi, iz česar bi lahko sklepali, da je prvotno njena višina znašala preko 200 cm.

Del podlahti in nadlahti leve roke (sl. 7b) je izredno lepo obdelan, gladek, brez ostankov draperije ali drugih atributov (vel. 70 x 45 cm) in gotovo ni bil del Jupitrovega kipa v sedečem položaju, saj so roke teh kipov, kot je bilo opisano, v drugačnem položaju.

Lepo zaobljena roka bi bolj verjetno lahko pripadala ženskemu božanstvu. Morda je tvorila celoto z veliko

žensko glavo (sl. 8), ki je shranjena v depozu Pokrajinskega muzeja Celje. Zaradi dimenzij, ki govorijo o kipu nadnaravne velikosti, je mogoče, da je pripadala kipu ene od Jupitrovih spremljevalk v forumskem svetišču, Minervi ali Junoni. Opredeleitev za slednjo je bolj verjetna, saj na glavi, dimenzij 77 x 75 x 54 cm (PMC L 178), s kodrastimi lasmi in velikimi, jasno odprtimi očmi, ni videti ostankov pokrivala oz. čelade (?). Ženska glava sodi med starejše in manj znane najdbe, saj je bila od 19. stoletja do druge svetovne vojne vzdignjena v tako imenovanih 'vratih z antikami'. To je bil del zasebne hiše, katere lastnik je bil prof. Ivan Küttel, vnet ljubitelj starin. V zid na dvorišču svoje hiše je vzdignil mnoge antične spomenike. Ta svojevrstni spomenik, ki je stal na prehodu iz Gosposke ulice v Zagato in so ga meščani poimenovali 'vrata z antikami' (sl. 9), se je ohranil vse do konca druge svetovne vojne, ko ga je uničila bomba. Njegova lega sovпада z južnim robom foruma, torej z njegovo neposredno bližino, in tudi zato žensko glavo povezujemo s forumom.

Skoraj enakih dimenzij kot opisana je tudi bolj znana kodrasta glava mladeniča, odkrita v 19. stoletju, katere se je zaradi mladeniškega videza kmalu prijel ime Apolon. Visoka je 80 cm (PMC L 97, sl. 10) in glede na razmerja pri polni plastiki, upoštevana v antični umetnosti, lahko izračunamo, da je kip meril skoraj 6 m v višino. Kipi tako velikih dimenzij so bili izdelani v tehniki akrolitov; iz marmorja so bili izklesani samo posamezni deli statue oziroma deli, ki so gledali izpod oblačil (Scherrer 2007, 48). Seveda je poimenovanje glave nekoliko vprašljivo, saj drugi atributi niso ohranjeni, poleg tega Apolon ni edino božanstvo, ki je bilo predstavljano v mladeniški podobi. Prav tako ostaja odprto vprašanje, če je bil kip tega božanstva postavljen v okviru forumskega kompleksa ali pa morda v kakem drugem svetišču v centru mesta. Na Slomškovem trgu, v

Sl. 7: Del noge in roke večjih kipov (foto: V. Berk, fototeka PM Celje).

Fig. 7: Parts of the leg and arm of larger statues (photo: V. Berk, photo archive of the Regional Museum Celje).

jugovzhodnem delu nekdanje Celeje, so bili v osemdestih letih odkriti ostanki arhitekture z apsidalnim zaključkom (Lazar 2002, 90, fig. 26), ki še ni bila v celoti ovrednotena in bi jo glede na dimenzije in tloris lahko opredelili kot svetišče. Datirana je v 1. stoletje.

Seveda pa si lahko tudi postavimo vprašanje, ali je bilo osrednje svetišče v Celeji res posvečeno kapitolinski triadi ali pa so v njem častili cesarski kult. Ta je namreč v teku 1. stoletja povsem dominiral v javni religiji rimske države. Kult kapitolске trojice je zato v tem času izgubil pomen, ki ga je imel v času republike. Vprašanja glede opredelitev kapitolinskih templjev rimskih mest na območju Hrvaške, ki so bila izpostavljena v zadnjem času (Sinobad, 2008, 235), velja preveriti in upoštevati tudi v primeru Celeje. V tem primeru bi seveda lahko objavljeno gradivo interpretirali tudi nekoliko drugače in se hkrati ponovno vprašali, komu je bilo s svojim dominantnim položajem nad mestom v resnici posvečeno tako imenovano Herkulovo svetišče.

Sl. 8: Glava ženske (fototeka PM Celje).

Fig. 8: Woman's head (photo archive of the Regional Museum Celje).

Sl. 9: Vrata z antikami (foto: V. Berk, fototeka PM Celje).

Fig. 9: Doorway with antiques (photo: V. Berk, photo archive of the Regional Museum Celje).

Sl. 10: Glava Apolona (foto: V. Berk, fototeka PM Celje).

Fig. 10: Apollo's head (photo: V. Berk, photo archive of the Regional Museum Celje).

Seveda se zavedamo, da so nekateri predstavljeni zaključki oziroma opažanja zelo hipotetični; to je tudi posledica pomanjkanja drugega gradiva, kot so na primer posvetilni napisi in podobno. Vendar pa je tudi posamične najdbe, ki so se nabirale skozi stoletja in ostale neobjavljene, vredno ovrednotiti v luči novih

raziskav in njihovih rezultatov. Tudi zato, ker gre za dele monumentalne plastike, ki je pri nas dokaj redka in še potrebna celovitega ovrednotenja. Celejski forum pa je kot mozaik, katerega slika se v zadnjem času vsako leto dopolnjuje in je vse bolj prepoznavna; nadaljnje študije in raziskave jo bodo seveda še dopolnile.

THE CELEIA FORUM AND ITS DECORATION

Irena LAZAR

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: irena.lazar@zrs.upr.si

SUMMARY

The forum of the Roman Celeia had for long years been a topic of different theories and hypotheses and is still only partly researched (Lazar, 2003, 469). Its position was questionable and indeterminable for several centuries. Some even thought that the forum had not been in the same place the whole time and that its position had changed during the development of the town.

A review of older finds and information, as well as archaeological investigation in the last decades, have shown that the centre of the Roman Celeia was based in the south-western part of town (Lazar, 2002, 85; Krempuš et al., 2005). In this district the architectural remains showed a characteristic Roman urban scheme with larger residential complexes - insulae, atrium housing and furnishing according to Italic models (Lazar 2008, 54). The forum space as the most important temple and civil centre of the Roman town also belonged to such a clearly defined urban concept.

Speculations and conclusions about the position of the forum (Lazar, 2002, 85; 2003, 469) were confirmed by georadar measurements and rescue sounding by the Institute for the Protection of Cultural Heritage's regional office Celje (fig. 1) in 2002 (Krempuš et al., 2005, 210). Measurements showed that the open forum space measured 180 x 360 paces and was probably surrounded by porticoes from the north and south, while the main temple lay in the west; the forum space was delimited in the south by the main radial road (decumanus) in east-west direction and in the east by the main road (cardo) in the north-south direction, which was decorated by porticoes (Lazar, 2002, 78, fig. 9; Krempuš et al. 2005, 212).

The centre of the Roman Celeia lay directly next to the intersection of two main city communication routes. More about its appearance and architectural furnishing can be deduced from finds: architectural elements, reliefs and remains of detached statuary, which can be assumed to have decorated the forum complex as part of its public (area publica) and sacral area (area sacra).

In the defence wall that the city received in Late Antiquity the remains of numerous reliefs, inscriptions and parts of full-figured statuary were immured. Two armoured statues that were hewn into torsos probably decorated the forum during the town's greatest prosperity. The quality of their making suggests that these were probably imperial statues (fig. 2). Monumental bronze statuary was also counted among public monuments. From Celje a bronze horse hoof is known (fig. 3), part of a monumental bronze statue.

Numerous reliefs with images of deities and mythological creatures, which reflected the messages of the imperial cult, also belonged to the forum's decoration. The Celje lapidary keeps reliefs with depictions of the heads of Jupiter Amon, Medusa and Acheloos (Lazar, 2003, 469, Casari, 2004, 132), which, according to their size, making and quality, show that they were part of the same architecture (fig. 4). These are pieces that could have decorated the front of the portico or constituted part of the top railing on the wall delimiting the temple space of the forum from the civil, i.e. the temporal space.

The western part of Celeia's forum was intended for the temple space. This is where the main city temple - probably the temple of the Capitoline Triad stood, devoted to the highest Roman deities Jupiter, Junona and Minerva.

During excavations in 1898 (Riedl, 1900; Lazar, 1997, 159) workers stumbled upon marble entablature with rosette ornamentation, stylized acanthus and other vegetal elements; they can be defined as parts of the temple or the colonnade around the temple (fig. 5, 6). Remains of monumental statuary, parts of larger than life statues, were discovered already in the 18th century. Parts of an arm, knee, thigh and curly head from white marble belonged to different statuary (fig. 7-8), but, according to their dimensions, to statues two- or several times larger than life. The knee and part of the shin are most probably part of a sitting statue - perhaps Jupiter, who is usually depicted sitting in his throne. A delicate curved hand could have belonged to a female deity. Perhaps it formed a whole with a large female head (fig. 9, 10), which is kept in the depot of the Regional museum Celje and belonged to a statue of one of Jupiter's companions in the forum temple, Minerva or Junona. Of almost the same dimensions is the curly head of a young man, which, due to his youthful appearance, was soon given the name Apollo (fig. 11). Where this statue stood and to which deity it belonged is not clear, perhaps it was part of the temple in the south-east corner of town.

Of course, we can also ask ourselves, whether the main temple in Celeia was truly devoted to the Capitoline triad or a place of worship of the imperial cult. The queries regarding the determination of Capitoline temples in Roman towns in the area of Croatia raised in recent times (Sinobad, 2008, 235) are worth examining and noting also in the case of Celeia. Considering this, the published material could have also been interpreted differently and at the same time the query to whom the so-called Hercules' temple with its dominant position over the town was really dedicated questioned anew.

Of course, some of the presented conclusions and observations are still hypothetical. Nevertheless, the individual finds accumulated during the centuries, as also other unpublished finds are worth appraising in light of new research and their results. Especially the remains of monumental statuary, which is very rare and still in need of a wholistic review in Slovenia.

Key words: Celeia, forum, capitolum, imperial cult, relief decoration, statuary, religion

VIRI IN LITERATURA

Casari, P. (2004): Iuppiter Ammon e Medusa nell'Adriatico nordorientale. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 18, Antichità Altoadriatiche – Monografie 1, Roma, Quasar.

Dise, R. L. (1996): The Beneficarii Procuratoris of Celeia and the Development of the Statio Network. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 113. Köln, 286–292.

Kolšek, V. (1982): Ob 100-letnici celjskega Pokrajinskega muzeja. Argo, 21–22. Ljubljana, 3–26.

Kolšek, V. (1990): Mala bronasta plastika iz Celja. Celjski zbornik 1990. Celje, 7–26.

Kolšek, V. (1996): Der Torso einer Panzerstatue aus Celeia. V: Bauchhens, G. (ed.), Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Beiheft der Bonner Jb. 51. Köln-Bonn, 67–70.

Kremer, G. (2003): Iuppiter Optimus Maximus vom Pfaffenberg bei Carnuntum. V: Naumann-Steckner, F., Schneider, B., Noelke, P. (eds.), Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum: neue Funde und Forschungen, Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Köln 2. bis 6. Mai 2001. Zabern, Mainz, 395–405.

Krempuš, R. et al. (2005): Celeia (Noricum). Topographische Erkenntnisse 1992–2002. V: Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen, Aquincum Nostrum II. 3. Budapest, 201–216.

Krempuš, R., Gaspari, A., Novšak, M. (2007): Die neuen spät-keltischen und frühkaiserzeitlichen Heiligtümer von Celeia. V: Leitner, F. W. (ed.) Götterwelten – Tempel, Riten, Religionen in Noricum, Ausstellungskatalog, Landesmuseum für Kärnten. Klagenfurt, 39–44.

Lazar, I. (1997): Arheološke najdbe na območju Narodnega doma. Celjski zbornik 1997. Celje, 159–172.

Lazar, I. (2002): Celeia. V: Šašel Kos, M., Scherrer, P. (eds.), The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Noricum, Situla 40. Ljubljana, 71–101.

Lazar, I. (2003): New finds from Celje and a problem of the Celeian forum. V: Naumann-Steckner, F., Schneider, B., Noelke, P. (eds.): Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum: neue Funde und Forschungen, Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens, Köln 2. bis 6. Mai 2001. Zabern, Mainz, 469–474.

Lazar, I. (2008): The interior decoration of the Roman houses in Celeia. V: Scherrer P. (ed.) Domus, Acta of the III. International Kolloquium on Norico-Pannonian autonomous towns. Vienna, 53–73.

- Lovenjak, M. (2004):** Die neuen Meilensteine von Celje (Celeia, Noricum) aus den Jahren 161, 214 und 218 n. Chr. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 146. Köln, 205–210.
- Ložar, R. (1940):** Ostanki bronaste konjske statue s Trojan. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, 18–21 (1937–1940). Serta Hoffilleriana. Zagreb, 353–367.
- Mussini, E. (1998):** La rappresentazione del dio fluviale Acheloo in area slovena. Arheološki vestnik 49, 261–270.
- Bitenc, P., Knific, T. (eds.) (2001):** Od Rimljanov do Slovanov – Predmeti, katalog razstave. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Orožen, I. (1854):** Celska kronika. V Celi. (reprint Ljubljana, 1997).
- Orožen, J. (1927):** Zgodovina Celja I: Prazgodovinska in rimska Celeja. Celje.
- Orožen, J. (1971):** Zgodovina Celja in okolice I. Celje.
- Riedl, E. (1900):** Baureste der "Claudia Celeja". Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission 26. Wien, 32–37.
- Santonino, P. (1991):** Popotni dnevniki 1485–1487. Celovec – Dunaj – Ljubljana, Mohorjeva družba.
- Scherrer, P. (2007):** Das Bild der Gottheit im südlichen Noricum. V: Leitner F. W. (ed.) Götterwelten – Tempel, Riten, Religionen in Noricum, Ausstellungskatalog, Landesmuseum für Kärnten. Klagenfurt, 45–60.
- Schober, A. (1953):** Die römerzeit in Österreich und angrenzenden Gebieten. Wien.
- Schön, G. (1894):** Die römischen Inschriften in Cilli. Programm des K. K. Staats-Gymnasiums in Cilli. Cilli, 1–44.
- Sinobad, M. (2007):** Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. Opuscula archaeologica, 31. Zagreb, 221–263.
- Sommella, A. M., Tittoni Monti, M. E. (1996):** Meisterwerke der Kapitolinischen Museen. Roma, Fratelli Palombi Editori.
- Stopar, I. (1980):** Stare celjske upodobitve. Celje, Kulturna skupnost občine.
- Šašel Kos, M. (1997):** The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. V: Djurić, B., Lazar, I. (eds.) Akten des 4. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens, Celje 8.–12. Mai 1995. Situla 36. Ljubljana, 21–42.
- Tomažič, S. (2006):** Celje, Prešernova cesta 23. Varstvo spomenikov, 39–41 (2000–2004). Ljubljana, 22–25.
- Vale, G. (1943):** Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487. Studi e testi 103. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana (reprint Dini Modena, 1983).
- Verzár Bass, M. (2001):** Acheloos in öffentlichen Bildprogrammen römischer Zeit. V: Zona Archeologica. Festschrift für H. P. Isler zum 60. Geburtstag. Bonn, 439–455.
- Vogrin, A. (1998):** Two imperial statues discovered in Celje – Celeia, Slovenia. Histria antiqua, 4. Brijuni-Medulin – Pula, 93–97.
- Zanker, P. (1990):** The Power of Images in the Age of Augustus. Ann Arbor, The University of Michigan Press.